

Randolph L. Braham

A fényképész mint történész

Az Auschwitz-album

Az Auschwitz-album kiadása három lényeges kérdést vet föl: Mi az album és tulajdonosa igaz története? Tükrözi-e a megjelent album – a bevezetést és kísérőszöveget is beleértve – a fényképek rendkívüli történelmi értékét? Kik és milyen megfontolásból készítették ezeket a képeket? Az albumra vonatkozó kérdések megválaszolása révén nyilvánvalóvá válik, milyen értelmezési keretben kell vizsgálnunk a vizuális emlékek értékelésekor.

Auschwitz-Birkenau 1942 elejétől üzemelt halálgyárként. Százával érkeztek a zsidókkal teletsúfolt vonatszerelvények, szerte a német megszállási övezetekből. 1944-ig azonban nincs tudomásunk transzportokról készült fényképfelvételekről. Vajon miért döntöttek a nácik 1944 májusának második felében egyszer csak úgy, hogy a magyarországi zsidók egyik első transzportjáról felvételeket készítsenek? Ki készítette ezeket a képeket, és kinek a parancsára?

Az utóbbi kérdéssel kezdve, a jelenleg rendelkezésre álló bizonyítékok nem engednek egyértelmű válasza következtetni. A Frankfurt am Mainban megtartott Auschwitz-perben bemutatott dokumentumok és az elhangzott tanúvallomások – többek közt Bernhard Walter, az Auschwitz-i Azonosító Szolgálat volt vezetőjének elmondása – alapján számos író és kutató azt a következtetést vonta le, hogy valóban Walter és segédje, Ernst Hofmann készítette a felvételeket, mivel az SS-ek közül csak ők mozgathattak szabadon a tábor területén fényképezőgéppel.¹ Ám Walter, aki akkoriban Furthban élt vetítógépészként, eleinte azt állította, hogy sohasem járt Auschwitz-Birkenau rámpáinál. Az egyik vádlottal, Stefan Baretzki SS-tiszttel való későbbi szembesítés következtében beismerte, hogy járt ott, de továbbra is tagadta, hogy ő készítette volna a felvételeket. Ő vetette fel, hogy a képeket Hofmann csinálhatta, aki te-
refényképészként (*Außen-fotograf*) teljesített

szolgálatot. A volt tübingiai tanár Hofmann azonban nem sikerült felkutatni.

Egy további lehetséges fényképészt Bernd Naumann nevez meg *Auschwitz* című, a tárgyalásról beszámoló kötetében, amelynek illusztrálásához felhasznált néhány képet a szelektálás folyamatáról. A képek eredetének magyarázatául ezt írja: „A felvételeket valószínűleg 1944 körül készítette Walter Kier SS-Hauptscharführer (örmester), az SS Felderítő Szolgálat tisztje.”² Az illető SS-tiszt háttéréről vagy tartózkodási helyéről semmiféle további adalékkal nem szolgál.³

Milyen megfontolásból készítették ezeket a képeket? Az egyik legkorábbi feltételezés szerint – amely nem sokkal a prágai üveglemezek '50-es évekbeli előkerülése után merült fel –, a felvételek propagandacélokra kellettek a náciknak. A fényképész e verzió szerint „megtévesztő diszkrimináció” alapján készítette a felvételeket, készakarva az öregekre, betegekre és nyomorékokra koncentrálva, a zsidók „alsóbbrendűségét” bizonyítandó.⁴ Ugyanezt a véleményt képviseli Martin Gilbert, a jeles szerző is, bár ő nem taglalja részletesebben a nácik konkrét céljait.⁵ Mások úgy gondolják, hogy a képek „antropológiai” céllal készültek a „tudományos fajkutatás” elősegítésére.⁶ Ez lehetett a célja az album eredeti borítóján megjelent két, stúdióban készített fényképnek (1. és 2. számú képek), ám a többi felvétel zöme ilyen célra nem alkalmas. Serge Klarsfeld egy merőben más magyarázat felé hajlik. Az ő felfogása szerint az albumot Hofmann állította össze saját maga vagy egy másik SS-tag számára, aki azt továbbadta egy nőnek – feltételezhetően a feleségének vagy egy női örnek –, aki a tábor 1945. januári evakuálásakor továbbvitte azt Dorába.⁷ Bizonyítékul az eredeti album borítójának belső oldalán található felirat szolgál: „Andenken von Deinen Lieben und Unvergesslicher und Treubleibender Heinz” (Emléklül a te kedves és

elfelejthetetlen és örökkön hűséges Heinzedtől). Ezen bizonyos Heinz kilétére sosem sikerült fényt deríteni, azon túl, hogy számos helyesírási hibája arra enged következtetni, hogy egy egyszerű és alapjában véve tanulatlan emberről van szó. Elég valószínű, hogy ennek a Heinznek semmi köze sincs az auschwitz-i képekhez, és ahogy Hellman hitelt érdemlően állítja, „a felirat az album egy korábbi felhasználásakor keletkezhetett”.⁸ Igen hihető, hogy Heinz ör, vagy még inkább olyan deportált volt, akinek fényképalbumát eredeti tartalmától megfosztva a táborban készült felvételek tárolására használták később. Klarsfeld egyetértőleg idézi azt az elméletet, amellyel állítólag Ota Kraus állt elő, és amely szerint Hofmann – az 1948-as krakkói tárgyaláson el nem ítélt kevés SS egyike – megértő ember volt. Következésképpen – érvelnek tovább –, ha a fényképész Hofmann volt, „olyan ember lehetett, aki a képeken keresztül akarta ábrázolni az igazságot”. Ez az elmélet azonban nem túl hihető, mivel ha Hofmann valóban az igazságot akarta ábrázolni, akkor sokkal árulkodóbb képeket is készíthetett volna, akár a korábban befutott számos többi transzportról is, és talán hozzáférhetővé tehetné azokat olyanok számára, akikkel tudatni akarta ezt az igazságot. Ráadásul ha csakugyan ez lett volna a szándéka, Hofmann a háború után azonnal jelentkezhett volna, náciellenes ellenállóként feltüntetve önmagát, aki tudatosan gyűjtött belső bizonyítékokat a népirtásról.

A legvalószínűbb magyarázat mind Klarsfeldnél, mind pedig Hellmannál a röpke felvétel, majd gyors elutasítás sorsára jutott. Eszerint a náciak a képeket azon legenda alátámasztására akarták felhasználni, hogy a magyarországi zsidóságot csupán csak áttelepítik lengyel területre. Hellman azzal utasítja el ezt a felvételt, hogy a náciak sokkal kifinomultabb képek készítésére is adhattak volna megbízást, a rámpák mellett felállított Potemkin-kantinokat és elsősegély-állomásokkal megrendezett jeleneteket ideértve. Klarsfeld azzal veti el az elképzelést, hogy a képek a magyar zsidóság megnyugtató céljából készültek, hogy véleménye szerint az erdőben tartózkodó nők, gyerekek és öregek nyugtalanítóan hatottak volna a zsidókra. Egyikük sem vizsgálja azonban a megfelelő történelmi kontextusba helyezve a kérdést. Meg kell jegyeznünk, hogy az olyan képek, amelyek tiszta és jól ellátott kantinokban étke-

ző, takaros német nővérek által ápolgatott zsidó csoportokat ábrázolnak, nem lettek volna túl hitelt érdemlőek 1944 késő tavaszán, midőn a „titkos végső megoldás” már ismert volt a szabad világ mind zsidó, mind nem zsidó vezetői előtt. A gettósítás szörnyűségeiről, a magyar zsidóság gyűjtőtáborokba terelése és deportálásáról 1944 áprilisában és kora májusában napvilágot látott beszámolók eljutottak a nemzetközi zsidószervezetek, kormányzati és független ügynökségek képviselőihez, a Vatikánt és a nemzetközi Vöröskeresztet is beleértve. Az auschwitz-i halálgár működéséről hosszú és részletesen dokumentált beszámolót készített a szlovák zsidó vezetők maradáka 1944 késő áprilisában; ez két auschwitz-i szökevény, Rudolf Vrba (eredeti nevén Walter Rosenberg) és Josef Lanik (Alfred Wetzler) személyes beszámolóin alapult. Ők még április elején szöktek meg, állítólag a földalatti mozgalom segítségével, hogy a magyar zsidóságot a fenyegető katasztrófára figyelmeztessék. Az ő beszámolóikat, az úgynevezett *Auschwitz-jegyzőkönyveket*, amelyek az első kézből származó bizonyítékokat tartalmazták a népirtásról, a hónap végén továbbították Svájcba, a Vatikánba és Budapestre.⁹ Kasztner Rezső, a Budapesti Segély- és Mentőbizottság de facto vezetője, aki az SS-szel is folytatott tárgyalásokat a magyarországi zsidóság megmentésének céljából, ekkoriban állítólag Pozsonyban tartózkodott, és kapott egy német nyelvű példányt a jegyzőkönyvekből. Valószínűleg említést is tett a szövegről Adolf Eichmann-nak és Dieter Wislicenynek, akkori két fő tárgyalópartnerének.¹⁰ A németeknek a hírszerzésük révén is fel kellett figyelniük a jegyzőkönyvekre és azok lehetséges hátrányos hatására a „végső megoldás” terveinek szempontjából.

De adódott egy másik ok is, amely a németeket ekkortájt propagandaeszközök alkalmazására készítette. Ez pedig Joel Brand, a Budapesti Segély- és Mentőbizottság formális vezetőjének közelgő küldetéséhez volt köthető, amely az SS által kidolgozott sokoldalú terv részét képezte. Ennek keretein belül Brandnak a nyugati szövetségeseket kellett volna arról meggyőznie, hogy a németek készek emberéletekkel kereskedni. Ez volt az ún. „Blut für Ware”, azaz „Áruért Vért” akció, amelynek keretein belül a németek elvileg 10 ezer teherautóért cserébe elengedtek volna 1 millió hatalmukban lévő zsidót.¹¹

A németek természetesen tudatában voltak annak, hogy Brand részletes értesülésekkel rendelkezik a „végső megoldással” kapcsolatban, és ezeket valószínűleg nyilvánosságra is fogja hozni. Így buzgón próbálták cáfolni a „zsidók és szövetségeseik által terjesztett horrorpropagandát”. Továbbá fontosnak érezték a magyarországi zsidóság – Európa utolsó nagy lélekszámában fennmaradt zsidó népességének – megtevését, zökkenőmentes és hatékony likvidálásukat elősegítendő.

A klessheimi kastélyban 1944. március 18-án és 19-én megrendezett végzetes konferencián a náci arra vették rá a félig szenilis, 76 éves Horthy Miklós kormányzót, hogy egyezzen bele egy- vagy több százezer zsidó német hadiipari termelésre – kényszermunkára – való elszállításába. Az újonnan alakult, Sztójay Döme vezette kormány nemcsak támogatta, hanem egyenesen szorgalmazta, hogy a kényszermunkások után küldjék azok családtagjait is, mégiscsak „jobban ellesznek együtt”. Míg az kérdéses, hogy Horthy kormányzó mennyire ismerte a „végső megoldás” részleteit a tárgyalások idején, annyi bizonyos, hogy Sztójay és a magyarországi lebonyolításért közvetlenül felelős beosztottjai – Bakó László, Endre László és Jaross Andor – azokkal teljességgel tisztában voltak.¹²

Mindezek fényében, amikor május 15-én megkezdődtek a tömeges deportálások, a német propagandagépezet buzgón kétirányú tevékenységbe kezdett, hogy a bírálókat lefegyverezze és meggyőzze a Nemzetközi Vöröskeresztet – annak révén pedig a világot –, hogy a deportálások során elkövetett kegyetlenkedésekért a magyar csendőrség felelős, illetve hogy Auschwitz, a rémhírek dacára alapjában véve ártalmatlan intézmény, ahol a zsidók – az előzetes orvosi vizsgálatok és a tetvetlenítés után – családtagjaikkal együtt dolgoznak. Hogy a Vöröskeresztet és a világot általában befolyásolni tudják, a náci előállítottak egy filmet, ahol bemutatták a nagyváradi deportálás során a magyar csendőrség által elkövetett kegyetlenkedéseket és ellenpontképpen a németek humánus és civilizált viselkedését, amikor a transzportot Kassánál átvették.¹³

A filmet Svájcban mutatták be, ahol a Vöröskereszt központja is volt. A magyarok és mindenekfelett a magyarországi zsidóság megtevésére céljából a Politikai Szolgálat vagy éppen Karl Hocker SS-Obersturmführer (főhad-

nagy), a zsidók Magyarországról való áttelepítésével felhatalmazott SS-tiszt (*Bevollmächtigter der SS für die Umsiedlung der Juden aus Ungarn*), valamint Bernhard Walter auschwitzi főnöke, feltehetőleg parancsot adott az Auschwitzi Azo-nosító Szolgálatnak, hogy fényképezzék le a táborba érkező egyik első transzportot, és a „rakomány” feldolgozásának különböző szakaszait.¹⁴

A fényképeken egy transzport megérkezése utáni két csoportba válogatása látható – a „munkaképesek” 10–15%-ot kitevő társasága (akikből szintén csak kevesen éltek túl), valamint a mit sem sejtő maradék, akikre a gázkamrák várnak. Feltételezhető, hogy a fényképész nagyszámú képet készített volna, amelyekből aztán a Politikai Szolgálat kiválogathatta volna a céljainak legmegfelelőbbeket. Jó okkal feltételezhető, hogy a náci nem akartak az erdőben tartózkodó öreg férfiakat és nőket, valamint gyereket ábrázoló képeket felhasználni, amelyek csak rossz érzéseket keltettek volna a még magyar földön lévő zsidóságban. Az albumban szereplő számos felvétel azonban nagyban segíthette volna a náci törekvéseit: nagyjából egészséges, jól táplált és jól öltözött férfiakat és nőket mutat, akik a későbbi munkabeosztásukat célzó „eljárás” részesei. Nem láthatók elretentő jelenetek; nincsenek hullahegyek, elszórt csontok, tömegsírok. Nincsenek elektromos kerítések vagy őrtornyok, az SS-ek fegyvertelenek, és a vérszomjas német juhászok sem láthatók sehol. A deportáltak nem tűnnek kifejezetten lesóványodottnak vagy betegnek. Csak a szemükben tükröződik a félelem és a felismerés, hogy a „civilizált” világ magukra hagyta őket. A poggyászok, vizeskorsók és cipők halmai az egyedüli nyomasztó és hátborzongató nyomai annak, hogy tulajdonosaik valami félelmetes végzet áldozatául estek.

Úgy tűnik, a náci nem érezték szükségesnek a fényképek felhasználását a magyar zsidóság megnyugtatóására, mivel a deportálás akadálytalanul és addig nem tapasztalt gyorsasággal folyt. Naponta négy, 12 000 zsidót szállító transzport futott be Auschwitzba. A világtól hermetikusan elzárt, őrzött gettóknak élő, a náci által cenzúrázott zsidó sajtó – az információk egyetlen forrása – által engedelmességre sarkallt zsidók úgy mentek új „lakóhelyeikre”, hogy fogalmuk sem volt róla, mi is vár rájuk ott valójában. Számos településen lelkesen szálltak fel a vagonokba, hogy végre megszabaduljanak

a magyar csendőrök kegyetlenkedéseitől. A kollaboráns magyaroknak a „végső megoldás” rájuk eső részében tanúsított gyorsasága és hatékonysága még a németeket is meglepte.

Valószínűleg a Politikai Szolgálat azon döntése után, hogy a képeket mégsem fogják propagandacélokra felhasználni, Kier, Hofmann vagy Walter – mint tisztességes, rendszerető német – albumba rendezte ezeket. Walter 1979-ben meghalt. Kiernek és Hofmann-nak nyoma veszett. Ha és amikor őket sikerül felkutatni, az ő segítségükkel talán lehetséges lesz némi fényt deríteni a „végső megoldás” történetének eme bizarr lábjegyzetére.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA: JÓZSA BERNÁT

JEGYZETEK

¹ Martin Gilbert az albumban szereplő képeket értelmező képaláírásaiban kijelenti: „...A képeket két SS-tiszt, Walter Bernard (sic!) és Ernst Hoffman (sic!) készítette...” lásd uő: *Final Journey, The Fate of the Jews in Nazi Europe* (Mayflower Books, New York, 1979), 72. o. Újfént, bizonyítékok megnevezése nélkül Hermann Langbein, volt auschwitz-i fogoly állítása szerint a képeket egyedül Bernhard Walter készítette. Lásd uő: *Menschen in Auschwitz* (Europaverlag, Bécs, 1972), 560. o. Hasonló következtetésre jutott Erich Kulka. Lásd *Soudcove zalobei obhajci* című művét (Svoboda, Prága, 1966), 130–132. o. Az album „tudományos kiadásának” bevezetőjében Serge Klarsfeld adja az eddigi legkielégítőbb magyarázatot, de ő is azt a következtetést vonja le: „Walter különböző kijelentéseiből világossá válik, hogy szerinte az Auschwitzban érvényben lévő átfogó fényképezési tilalom ellenére a prágai képek olyan hivatalos jóváhagyásról tanúskodnak, hogy azokat csak ő vagy Hofmann készíthette.” A szóban forgó prágai album az a 203 üveglemez, amelyeket Kulka talált a Prágai Zsidó Múzeum padlásán az 1950-es évek közepén.

² Bernd Naumann: *Auschwitz* (Praeger, New York, 1966). Az illusztrációkat lásd 18–19. o. A Random House kiadásában ugyanezek a 19., illetve 23. számú képek.

³ Naumann 1971-ben hunyt el balesetben és a *Frankfurter Allgemeine* (FAZ), ahol újságíróként dolgozott, nem tudott felvilágosítást adni Kierről (szóbeli közlés, 1982. augusztus 9.). Semmi nyoma sincs továbbá a Berlińi Irattárban, az SS-iratok fő lelőhelyén (Daniel P. Simon igazgató szíves szóbeli közlése, 1982. augusztus 17.).

⁴ „200 eddig ismeretlen kép Auschwitzról”, *Yad Vashem Bulletin* 5. szám (1958. július), 22. o. Ezt a magyarázatot fűzték a képekhez az intézet kiadványában is.

⁵ Gilbert állítása szerint a képek „»a magyar zsidók áttelepítéséről« (sic!) szóló »hivatalos« jegyzék propagandarészét képezték, amely végül nyomtatásban nem jelent meg”. Lásd i. m.

⁶ Rudolf Höss: *Commandant of Auschwitz. The Autobiography of Rudolf Höss* (World Publishing Co., Cleveland, 1959; Weidenfeld and Nicolson, London, 1959). Lásd az illusztrációkkal kapcsolatos megjegyzést.

⁷ Másrészről Langbein állítása szerint – megint csak bizonyítékok felmutatása nélkül – Bernhard Walter vitte magával az evakuáláskor az albumot, és felelőtlenül elfelejtette megsemmisíteni, midőn Németország kapitulált, figyelmen kívül hagyva annak bizonyítékként való felhasználhatóságát. Lásd i. m. Klarsfeld félreértette Langbein megállapítását Walter tetteiről, azt állítván, hogy „[Walter] oly felelőtlen volt, hogy Auschwitzban felejtette az albumot”.

⁸ Hellman: *The Auschwitz Album*, xxvi. o.

⁹ További részletekért lásd Braham: *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary* (Columbia University Press, New York, 1981), 708–724. o.

¹⁰ Kasztnernek az SS-szel folytatott alkudozásáról lásd Braham, i. m. 932–968. o.

¹¹ Lásd Braham, i. m. 941–951. és 1104–1112. o.

¹² A klessheimi kastélyban folytatott tárgyalásokról és Horthy beleegyezéséről a „zsidó munkások” elszállításáról lásd Braham, i. m. 369–382. o.

¹³ Braham, i. m. 610–612. o.

¹⁴ Klarsfeld állítása szerint Bernhard Walter elismerte, hogy a Politikai Szolgálat felkérhette Hofmann-t a képek készítésére. Hocker feltételezett szerepvállalása Kulka 1982. szeptember 2-iki személyes szóbeli közlésén alapul.

